

І.П. Мозговий,
Сумський педагогічний
університет

СОВА МІНЕРВИ НАД ПОНТОМ ЕВКСИНСЬКИМ

В статті досліджуються процес і специфіка розвитку філософської думки в Античній Україні.

У верховного бога греків Зевса була розумна й розсудлива дочка Афіна, богиня духовної діяльності, мистецької винахідливості й мислення, розумової й художньої творчості, а також богиня Місяця. Тому одним із її атрибутів стала сова, яка бачить у темряві, - ознака того, що богиня не спить удень і вночі. Зображуючи Афіну з совою біля її ніг, давні митці відтворювали ясність духу, величний спокій і духовну могутність богині, якій були присвячені численні свята й урочистості. Вона втілювала свідому хоробрість і мужність, допомагала своїм улюбленим у хвилини крайньої небезпеки і вела їх до звитяги. У Римі ж Афіну ототожнювали з Мінервою, богинею - покровителькою письменства й мудрості, мистецтва й ремесла, атрибутом якої теж виступала сова. То ж у великих завойовників існував навіть вислів "Сова Мінерви влітає ночами", в якому натякалося на те, що мудрі (філософські) думки з'являються насамперед уночі, коли сова богині пролітала над просторами ойкумени (населеної землі).

Не позбавленим "уваги Мінерви" в найдавніші часи виявився і наш край, де так розквітла філософська думка. Процес філософського розвитку Античної України звичайно ж привертав увагу дослідників (Белов Г.Д., Блаватський В.Д., Гайдукевич М.Ф., Славін Л.М., Шелов Д.Б. та ін.), але ця проблема не стала предметом окремого дослідження, знайшовши лише фрагментарне висвітлення в загальних оглядах про культурно-історичний розвиток регіону. "Білі плями", наявні при розкритті цього питання, потребують його цілісного аналізу.

Ще для Гомера прадавня Україна була краєм, оповитим мороком таємничості, хмарами й імлою, де панують вічна ніч і холод. То ж і Чорне море,

оточене ворожими народами, навіювало уявлення про нього як про “Понт Айксинський” (Πόντος Ἄξεινος – “негостинне море”). Проте археологічні та інші дані спрощують ідею духовного застою в Північному Причорномор’ї, міфологічне ядро в архаїчному світогляді народів якого (солярні культури й культ праматері, віщування й поховальні традиції тощо) були сприятливими для подальшого сприйняття філософських ідей. Зверталися до них жерці й ворожбити, що виходили з фракійської та іранської (авестійської) традицій. Але не варвари створили філософію - “не тільки філософи, а й весь рід людський бере початок від еллінів” [5, 63]. Тому і в Античній Україні філософія могла утвердитися лише за умови, що грецький вплив стане тут визначальним.

Передумови для цього склалися в добу великого культурного перевороту в Елладі, який співпав із масовою колонізацією [4, 224]. Невдовзі греки налагодили мирні стосунки з аборигенами, закріпилися на узбережжі Чорного моря, і стало воно для них “Понтом Евксинським” (Πόντος Εὐξεινος – “гостинне море”). У VII-V ст. до н. е. тут виникли численні колонії (έποικιοί), серед яких вирізнялися Тірас (тепер Білгород-Дністровський), Ольвія (поблизу нинішнього Миколаєва), Херсонес (тепер Севастополь) і особливо Пантікапей (тепер Керч), який став столицею Боспорського царства. Насамперед у цих чотирьох культурних центрах Північного Причорномор’я й зосереджувалася творча інтелігенція, представники якої підтримували зв’язки з Грецією.

Та хоча припонтійські греки й тяжіли до традицій метрополії, але вони надавали своїм культам оригінального вираження, що стало наслідком тісного “діалогу” з місцевими варварськими традиціями. Тому культури Діоніса, Аполлона, Афродіти, Деметри й особливо Афіни (Мінерви), яких ушановували тут, набували місцевого колориту. На їх честь влаштовували численні свята. Поступово склалася високорозвинута, синкретична за своєю специфікою культура, квінтесенцією якої стала філософія як результат взаємодії різноманітних культурних спадщин [2, 211-225]. В цілому культура Великої Скіфії, де домінуючим етносом були скіфи, “являла собою новоутворення, в якому органічно поєднувалися риси суто іранської кочівницької культури, а

також елементи передньоазійських, кавказьких, еллінської, фракійської, а також лісостепових праслов'янських культур Східної Європи” [4, 128].

Антична Україна дала нове життя давнім традиціям. Під впливом фракійських переказів про Орфея [5, 64] та діяльності його шанувальників у Елладі в Ольвії склався сакральний союз орфіків, члени якого сповідували філософію піфагорійсько-орфічного напрямку, а також добре знали й використовували для складання власних афоризмів твори Геракліта. Діяв у Ольвії й фіас бореїків, члени якого багато уваги приділяли філософії релігії Аполлона. З сентенцій, писаних його членами на денцях чорнолакових чаш, випливає, що цей Бог у їхньому розумінні був універсальним творцем життя на землі. Діяли й інші сакральні об'єднання, мали місце містерії. Поширювалися в Скіфії й розповіді про піфагорійців Абаріса [10, 96-97] та Замолксіса [9, 185-186; 10, 139], що побутували серед фракійців і гетів. Ще більше становленню філософії сприяло збагачення наукових знань і розвиток освіти.

Впливу греків не уникали скіфи, хоча спочатку у варварів домінувало несприйняття всього еллінського. Так, до одного з семи грецьких мудреців відносять Анахарсіса (620/610-550/540), поета, лікаря, брата Савлія й сина скіфського царя Гнура (Девкета) і гречанки [5, 66; 9, 191; 10, 91]. Про нього оповідав історик і софіст Геродот (бл. 484-бл. 424), який відвідав Ольвію і Скіфію. Походив Анахарсіс із роду скіфів, які кочували в околицях Ольвії, де він, очевидно, часто бував. Направлений Гнуром на навчання до Греції, царевич двічі відвідав колиску античної цивілізації. Спочатку він зупинявся в Мілеті, де зустрічався з Фалесом, потім відвідав Елевсін, Пірей. У архонтство Євкрата (592) Анахарсіс прибув у Афіни, де познайомив з мудрецем і реформатором Солоном. У Коринфі він зустрічався з тираном Періандром (625-585), у Спарті – з Хілоном, у Дельфах - із Місоном. У 550-х разом із Солоном, Біантом і Піттаком Анахарсіс відвідав у Сардах лідійського царя Креза (560-546). Таким чином, царський скіф мав стосунки з усіма “сімома мудрецами”, під впливом яких він сам захопився античною філософією й релігією. “Анахарсіс побачив багато країн і виявив там свою велику мудрість” [3, 259].

У цей час влада в Скіфії перейшла до рук Савлія, співправителем якого й став Анахарсіс, коли через Геллеспонт (тепер Дарданелли) і місто Кізік він повернувся додому. Невдовзі в місцевості Гілея Савлій стрілою з лука убив брата за його участь у містеріях на честь Матері богів, з якими Анахарсіс познайомився в Кізіку. Збереглося 9 приписуваних йому листів, у тому числі Крезу, фракійським царям Терею (Тересу) (480-бл. 450) і Медоку (бл. 408). Анахарсіса вважали винахідником ковальських міхів, гончарного круга і якоря з двома лапами.

Найзаможніші громадяни північнопонтійських міст намагалися дати своїм нащадкам вищу освіту. У IV-II ст. наука й освіченість стали одним із важливих компонентів духовного життя Греції. Поняття освіти (παιδεία) тлумачилося як ідеал грецької культури, кредо духовного життя еллінів, куди входили також філософія, історія, медицина, право, риторика. Познайомитися в усій повноті з названими предметами можна було в Афінійській Академії, а в елліністичний час і в Александрії (Ἀλεξάνδρεια) Єгипетській та риторичних школах малоазійських містах, які нерідко організовували видатні мислителі того часу. Встановленню зв'язків із Аттикою сприяла експедиція в Понт афінійського флоту на чолі зі стратегом і філософом Періклом (437).

Цим скористався командувач боспорською армією, еллінізований представник місцевого населення сінд Сопей, що володів великою областю в державі царя Сатира I (407/406-390/389). На поч. IV ст. до н. е. він направив із Пантікапея в Афіни свого сина Сопеїда для здобуття вищої освіти в школі знаменитого ритора й філософа Ісократ (436-338) та з метою вдосконалення навичок по веденню торгових операцій. В одній із промов цього ритора зазначалося і про інших його учнів із Понту. Згодом, через порушення правил ведення комерції, Сопеїд був позбавлений права перебування в Афінах. Тому він намагався втекти у Візантію, з яким ворогували Афіни. Цілком можливо, що вищу освіту в Афінах отримували також боспорські царі та їхні сини, яких тут добре знали, вшановуючи їх почесними декретами й статуями за вагомі поставки хліба, якого так потребували мешканці Аттики.

Філософськими знаннями володіли і чимало ольвіополітів. У III-II ст. до н. е. в Ольвії надійно засвідчені імена трьох філософів. Найбільш ранній із них - ритор Біон Борисфеніт (III ст. до н. е.), розповідь про якого Діогена з Лаерти може слугувати побічним підтвердженням знання філософії і риторики в давній республіці [5, 197-201]. Син вільновідпущеника й торговця солоною рибою, він разом із сім'єю був проданий у рабство через борги батька. Його купив ольвійський ритор і, очевидно, не тільки дав йому початкові знання з філософії, але й розповів про Афіни, оскільки Біон після смерті господаря, спаливши його твори і зібравши кошти, вирушив туди задля отримання вищої освіти. Згодом, закінчивши Афінську Академію, Біон багато мандрував та мешкав на Родосі.

Потім, уже як представник кінчної філософської школи, він займався популяризацією її ідей і прославився як творець основного кінчного жанру — діатриб, головними темами яких були багатство і бідність, життя і смерть, добродійність і вигнання, держава і релігія. Таким чином, володіючи незвичайним літературним даром, Біон фактично стояв біля витоків традиції популярних філософських бесід, які зберегли свою значимість і до наших днів. Зрештою, під впливом кіренця й скептика Феодора Безбожника (бл. 330-бл. 270), Біон досяг успіхів у софістичних промовах і набув популярності в античному світі як скептик. На запитання, чи є Бог, він відповідав: “Цей натовп від мене жени ти, досвідчений старче” [5, 141]. У Ольвію він більше ніколи не повернувся, закінчивши свій життєвий шлях на Халкіді.

Так чинили й інші вихідці з північнопонтійських міст, зокрема, широко відомий у античному світі філософ Сфер (II пол. III ст. до н. е.) [5, 323], який, за повідомленням Плутарха, походив із Ольвії, а згідно більш переконливої думки Діогена з Лаерти, був уродженцем Боспору. Як учень Зенона (бл. 336-бл. 264) й Клеанфа (бл. 331-бл. 232), він належав до стоїчної школи. Мислитель займався також літературною творчістю, сприяв популяризації стоїцизму і до кінця життя наслідував важкому шляху систематичної філософії. Сфер вважається автором праць із філософських проблем та історії. Він займався також соціально-політичними питаннями, написав трактат про лаконську політію.

В цілому ж Сферу приписують 42 книги на різні теми. Окрім наукової діяльності він брав участь у політичному житті. На запрошення царя Птолемея III Евергета (246-222) він поїхав у Александрію, а потім був направлений у Спарту, де став радником і помічником царя Клеомена III (235-222) в проведенні реформ. Згодом Сфер повернувся в Александрію, де йому покровительствував цар Птоломеї IV Філопатор (222-205) і де він досяг “великих успіхів у науках” [5, 323].

Софіст та історик Посідоній Ольвіополіт (III-I пол. II ст. до н. е.) описував історію тіраської хори, а також займався аттичною й лівійською історією.

Північнопонтійські греки завжди надавали великого значення і вивченню риторики, пов'язаної з філософською позицією. Особливо велика увага приділялася риторичному мистецтву в державах із демократичною системою правління. Так, ольвійські декрети на честь Каллініка, Антестерія, Проточена, херсонеський декрет на честь Діофанта відбивають їх уміння виголошувати публічні промови й давати розумні поради. Незважаючи на провінційний характер отриманої на батьківщині освіти, вони зробили вагомий внесок у науку. А поява на поч. III ст. до н. е. серед відомих у грецькому світі філософських імен вихідців із Північного Понту свідчить, що духовна атмосфера тут сприяла постановці й вирішенню насущних проблем буття.

Філософом, менш відомим у античному світі, але славним у своїй Вітчизні, був боспорець Смікр (IV-III ст. до н. е.), сучасник Сфера. Його діяльність припадає вже на елліністичний час. Смікр займався в Пантікапеї й інших містах Боспору популяризацією філософії. Водночас він прославився справедливістю і, подібно Сократу, викладав своє вчення і “навчав на перехрестях доріг”, де скупчувалося найбільше людей, і “дав громадянам найкращий спосіб думок”. Про нього навіть згадує епітафія.

В останні десятиліття IV ст. до н. е. в Пантікапеї жив і деякий час працював філософ Діфіл із Боспору, що навчався у Євфанта (IV-III ст.), філософа мегарської школи. Згодом він виїхав до Греції і, після певного протиборства з іншим мегарським філософом Стільпоном (між 370-290),

зрештою став його пристрасним прихильником і здобув велику славу в античному світі [5, 140].

У Херсонесі з мислителів найбільш відомий Сіріск, син Геракліта (III ст. до н. е.). Це був історик, що займався як сакральними, так і політичними питаннями, писав про дружні стосунки своїх співгромадян із боспорськими царями й грецькими полісами. Про нього згадує почесний херсонеський декрет.

Не менш яскравою фігурою був анонімний, мабуть, боспорський (найімовірніше пантікапейський) історик, який описав боротьбу за владу синів царя Перісада I (349/348-310) і правління його сина Евмела I (310/309-304/303), тобто історію Боспору в 311/310-304/303 до н. е. з філософськими ремінісценціями, збережену Діодором із Сіцилії.

В надгробній епітафії філософа Гекатея невідомий боспорський поет, сам причетний до філософських занять, написав: “Ти зафіксував славу мудрості не словом, а життям, пізнав сам священні рішення. Отже, Гекатей, пішовши на спокій у розквіті сил, знай, що ти швидше уникнув кола мученицьких страждань” [7, 337]. У цій короткій, але максимально точній і місткій за змістом фразі подано цілісне вираження життєвої позиції автора. Те, що ця своєрідна маніфестація позиції представлена не в книзі, а на надгробній стелі, передбачає наявність певного колективу, що розмірковував над сенсом життя. А значить, можна не сумніватись, що полеміка про вибір життєвого шляху на Боспорі в I ст. до н. е. була не тільки можливою, але й цілком доречною.

Більша частина перерахованих авторів відомі нам по згадках середземноморських учених. Про інших, як зазначалося, маємо місцеві свідчення почесних декретів та епітафій. Окрім цих північнопонтійських філософів слід відзначити численних невідомих нам поетів V ст. до н. е.-I пол. III ст. н. е., які залишили надгробні написи в Ольвії, Херсонесі й на Боспорі.

Те, що культура античних держав Причорномор'я в VI-I ст. до н. е. знаходилася на рівні загальногрецької культури, підтверджують і згадки в античній історіографії про представників багатьох інших професій, вихідців із цих місць (граматиків, музикантів, скульпторів, художників та ін.).

З I ст. н. е. Північне Причорномор'я попало під контроль Риму. Це зумовило синкретизм, інтернаціоналізацію й універсалізацію релігії, “змішування” культів, що вело до монотеїзму. Водночас відроджуються окремі орфіко-піфагорійські вчення про життя і смерть, ідеї “потойбічної героїзації”. Згодом це змінилося наростаючим поширенням християнства. Започаткований занепад науки пояснює, чому на початку нашої ери імена вчених із Північного Причорномор'я згадуються античними авторами все рідше.

Проте є свідчення того, що в Ольвії, відродженій після гетської навали, багато громадян ще цікавилися філософією, вивчали її, дискутували про вчення Платона [6, 97]. Так, виступ борисфеніта Гієросонта перед відомим грецьким ритором і філософом-стоїком Діоном Хризостомом (бл. 40-бл. 120), який схилився до кінізму, відтворює знання основ софістики та риторики ольвійським громадянином. Окрім нього послухати ритора, який приїхав на береги Гіпанісу (тепер Буг), зібралось чимало чоловіків. Це був не просто натовп, а освічені й раціонально мислячі громадяни, які розуміли суть промови Діона й розбирались в тонкощах наукового вчення Платона.

В кін. I-I пол. II ст. н. е. на Боспорі жили філософи Стратонік, син Зенона — автор невідомих нам книг, і його вільновідпущеник Сосій. Надгробна епітафія Стратоніка в Пантікапеї вказує на те, що він писав філософські твори і ще за життя був зарахований до кола видатних людей. В епітафії згадується й поет та філософ Сосій.

У цей час, за свідченнями писемних джерел, у Ольвії багато державних діячів (Гієросонт, Феокл, син Сатира, Карзоас, син Аттала, Каллісфен, син Дада, Каллісфен, син Каллісфена) знали основи риторики й могли виступати на народних зборах із обґрунтованими промовами. У декреті на честь ольвійського державного діяча й евергета Каллісфена, сина Каллісфена (II пол. II ст.), відзначалося, що він самостійно опанував філософське вчення. Це ж стосується і херсоніта Демократа, сина Арістогена.

Тривалий час на Понті продовжувало функціонувати панеллінське святилище Ахілла на о. Левка (тепер Зміїний). Різноманітні вотиви і монети

(останні — часів Юстиніана) свідчать, що навіть у період уже значного розвитку в Причорноморському регіоні християнства сюди все ще заїжджали поодинокі шанувальники цього героя-бога і за еллінським звичаєм залишали йому свої скромні дари — посуд, персні, монети.

Проникають і культу богів східного та малоазійського походження (Серапіс, Ісіда, Осіріс, Мітра, Аттіс, Кібела та ін.), постають синкретичні культу, посилюється “змішування” богів. Поліфункційні культу все більше набувають моралізаторського характеру, що зближувало їх із християнством.

Містком між язичницевою й християнською філософією постало вчення гностиків, окремі елементи вчення яких, як свідчать численні персні-печатки II—III ст. із зображенням Зевса-Серапіса, солярних і астральних символів, написів *Αβραακς* — імені гностичного Бога, що узагальнено уособлював синкретичне поняття про універсального єдиного Бога як про Світову Душу, що безпосередньо творить світ [8, 124-125], поширювалися й у далеких північнопонтійських містах.

Процес християнізації населення найменше жваво серед міст Північного Причорномор'я проходив у Тірасі й Ольвії, де ще довго вшановували старих богів. Правда, в I-II ст. н. е. тут значно посилювався синкретизм окремих культів і вірувань, навіть простежується прагнення до монотеїзму, однак християнство в цих містах так і не знайшло великої підтримки.

Зовсім інша ситуація склалася на Боспорі, а дещо пізніше й у Херсонесі. Саме в боспорських містах уже в I-III ст. особливого поширення набули “універсальні” за своїми функціями синкретичні божества східного походження: Гор та Ісіда, Мітра й Аттіс, Зевс-Серапіс тощо. Значну роль в ідеології цих міст відігравали релігійні фіаси, які утверджували культу Бога Всевишнього, та іудеї зі своєю релігією і синагогальною організацією. Правда, в офіційному пантеоні ще залишалися грецькі божества, але вони поступово витіснялись під натиском християнських впливів.

У найпізніших боспорських написах I чв. IV ст. зустрічаються присвяти Богу Всевишньому, але зовсім немає згадок про грецьких божеств. Певно, в II

пол. III ст. їх поступово витісняють інші божества, хоч не можна виключати, що в середовищі окремих грецьких сімей ще довго панівними були традиційні обряди, вірування та уявлення. Зокрема, поховальний культ і в найпізніші часи зберігав еллінські елементи, хоча все більше з'являлося поховань із сарматським обрядом. Поховальний обряд яскраво підтверджує факт поширення віри в потойбічне життя, магію, вогонь як очисну силу тощо.

Загалом, у IV ст. все більше простежується прагнення до монотеїзму. Оскільки Боспор мав тісніші зв'язки з Малою Азією, звідки поширювалися різні релігійні течії, в тому числі християнство, його населення виявилось більш сприйнятливим до нової віри. Звичайно, сприяло цьому процесові й сильне етносоціальне розшарування. Цілком можливо, що значні сили прихильників монотеїстичного культу Бога Всевишнього стали провідниками раннього християнства. В усякому разі лише на Боспорі зафіксовані найперші в Північному Причорномор'ї пам'ятки з християнською символікою: розпис склепу в Кітеї і перстень із сердоліком (кінець III ст.). До 304 р. відносять надгробок із датованою епітафією одного з перших пантікапейських християн — Євтропія. В середній частині плити висічено великий хрест, а трохи збоку біля напису — мініатюрний хрест.

У IV ст. тут з'являються й інші надгробні написи та амулети. В містах Пантікапеї, Кітеї, Ілураті відкрито християнські некрополі, характерною ознакою яких стає покладення покійника головою на захід та встановлення надгробків із хрестами.

У 325 р. боспорський єпископ Кадм поставив свій підпис під документами I Вселенського собору в Нікеї, що, безсумнівно, вказує на організацію тут єпархії. Якийсь єпарх Ієгудія згадується в почесному написі за часів царя Тіберія Юлія Діуптуна (V ст.). Однак характер його обов'язків залишається нез'ясованим. Між візантійськими і боспорськими правителями були встановлені певні відносини. Так, у 362 римський імператор Флавій Клавдій Юліан (361-363), один із ревних захисників язичництва, приймав у Константинополі послів із Боспору [1, 251-252], які, певно, вже були

християнами. Дослідники припускають, що перші адепти Христа на Боспорі використовували поховальний комплекс Царського кургану як молільню. На його стінах виявлено безліч зображень хрестів. Проте тільки в V-VI ст. християнство стає тут панівним і охоплює різні соціальні групи населення.

Зачепила християнізація й античний Херсонес. Дослідники релігійних вірувань херсонітів цього часу віддають перевагу наявності перехідного періоду від політеїзму до християнського монотеїзму на підставі поховань зі змішаною символікою. Згідно з епіграфічними даними, у пізньоантичний період тут простежуються гоніння на християн. Щодо дати запровадження офіційного християнства в Херсонесі, а тим більше поширення його серед широких мас населення, висловлені різні версії. За однією з них, проникнення християнства почалось ще в I-II ст. (у часи заслання римського єпископа Климента); за другою — право на легальне існування разом із еллінською релігією херсонеська християнська громада отримала у II чв. IV ст. (діяльність місцевого єпископа Еферія), а організаційне оформлення єпархії відбулось ще пізніше, тобто процес навернення в нову віру розтягнувся на кілька століть; за третьою — напр. IV-на поч. V ст. у місті, згідно з археологічними джерелами, вже існувала християнська громада, яка кількісно була невеликою. Тільки на межі V-VI ст. у Херсонесі з'являється християнський некрополь.

До нашого часу залишаються дуже мало дослідженими агіографічні пам'ятки з питань християнства в Херсонесі, а саме “Життя святих єпископів херсонеських”, які, ймовірно, були написані якимось візантійцем і певною мірою відтворюють історико-релігійні реалії в період становлення монотеїзму. Єпископи брали участь у соборах, займалися з'ясуванням філософських питань, але протидіяли античній філософії. Зрештою вторгнення східних варварів і дії візантійської християнізованої влади зумовили загибель держав Античної України й закінчення найдавнішого етапу нашого філософського розвитку.

Отже, навіть цей короткий огляд філософського розвитку в Античній Україні, що не претендує на свою вичерпність, засвідчує: з найдавніших часів мешканці нашої землі прилучалися до культури класичної і розвивали

культуру власну. Її найдосконалішим виявом стала філософська думка, що постала як невід’ємний елемент духовної спадщини України наступних епох. І наступних злетів “сови Мінерви” над Понтом Евксинським.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аммиан Марцеллин. Римская история. – СПб.: АЛТЕЙЯ, 1994. – 569 с.
2. Античные государства Северного Причерноморья / Отв. ред. Г.А. Кошеленко, И.Т. Кругликова, В.С. Долгоруков. – М.: Наука, 1984. – 392 с.
3. Геродот. История. – М.: АСТ, 2006. – 696 с.
4. Давня історія України: В 3 т. – Т. 2: Скіфо-антична доба / Ред. В.О. Коваленко. – К.: Ін-т археології НАН України, 1998. - 494 с.
5. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М.: Мысль, 1979. – 620 с.
6. Дион Борисфенит. Борисфенитская речь // Поздняя греческая проза / Ред. С. Маркиш. – М.: Гослитиздат, 1960. - С. 92-97.
7. Молев Е.А. Эллины и варвары. На северной окраине античного мира. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. – 399 с.
8. Плотин. Эннеады. - К.: УЦИММ-Пресс, 1995. - 392 с.
9. Страбон. География / Пер. с греч., вступ. ст. и комм. Г.А. Стратановского. – М.: ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2004. - 639 с.
10. Фрагменты ранних греческих философов. - Ч. 1: От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики / Отв. ред. И.Д. Рожанский. – М.: Наука, 1989. – 576 с.

РЕЗЮМЕ

И.П. Мозговой. Сова Минервы над Понтом Эвксинским.

В статье исследуются процесс и специфика развития философской мысли в Античной Украине.

SUMMARY

I.P. Mozhovyu. Minerva's owl floats above Pont Euksinsky.

In the article the process and specific features of the philosophical thinking in Ancient Ukraine are investigated.

Мозговий, І.П. Сова Мінерви над Понтом Евксинським [Текст] / І.П. Мозговий // Філософські науки: зб. наук. праць / СДПУ ім. А.С. Макаренка.- Суми, 2007.– С. 114-121.